

TÜRK KÜLTÜRÜNDE EYERLER

Melda ÖZDEMİR

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi melda.ozdemir@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7087-5561

Özdemir, Melda. "Türk Kültüründe Eyerler". idil, 102 (2023 Şubat): s. 205–215. doi: 10.7816/idil-12-102-06

ÖZ

Türk kültüründe el sanatları içerisinde deri işlerinin önemli yer tuttuğu bilinmektedir. Bunu Anadolu’da yaygın olarak en basit işçilikten en yüksek sanat değerine ulaşmış deri el sanatları eserlerinde görmekteyiz. Bu eserlerden tarih öncesinden bugüne gelen ve halen Anadolu’nun çeşitli yörelerinde sürdürülmeye çalışılan birisi de eyer üretimidir. Günümüzde yurt içi ve yurt dışı müzelerinde Türk eyerlerinin zengin ve gösterişli örnekleri sergilenmektedir. İnsanlar atları günlük hayatta hem binek hem de yük taşıyıcı olarak kullanırken tarih içerisinde de savaş aracı olarak kullanılmıştır. Tarihî süreç içerisinde atlar insanlar tarafından ehlileştirilirken önce damgaları vurulmuş, daha sonra kemer ve gem kullanılmış, ehlileşen atın üzerine eyer yerleştirilmiş ve sonunda at insanlığın hizmetine sunulmuştur. Orta Asya bozkırlarında atlar, Türklerle evcilleşmiş, tarihte kendisine bir kimlik kazandırmıştır. Ata hükmeden bir millet, onu rahat kullanmanın yollarını aramıştır. Geleneksel el sanatlarını öğrenme işi, büyük çoğunlukta baba mesleği olarak yapıldığı bilinmektedir. Eyer yapımı da bu mesleklerden birisidir. İnsanlar mesleklerini ustalarından öğrenirken zaman içerisinde kendileri de sanatlarına başka özellikler katmaktadırlar. Böylece sanatın özelliği ve özgünlüğü de burada ortaya çıkmaktadır. Geçmişten günümüze zanaat çerçevesinde gelişen eyer yapımı Türk toplumunun zengin mirasını günümüze taşıyan önemli bir sanattır. Türklerin farklı coğrafyaların keşişimin de bulunan coğrafi konumu at koşumları ve eyercilik alanında birçok toplum ile etkileşimde bulunmasını sağlamıştır. Savaşçı bir toplum olan Türkler, atçılık ve savaşçılık konusunun önemi sayesinde, at koşum takımları, askeri saracıye malzemelere de önemi arttırmıştır. Bu çalışmada Türk eyerlerin geçmişten günümüze kadar olan tarihsel gelişimi incelenmiş ve eyerlerin Türk Kültüründeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk kültürü,

Makale Bilgisi:

Geliş: 6 Ağustos 2022

Düzeltilme: 19 Ocak 2023

Kabul: 1 Şubat 2023

Giriş

Tarihte avcı ve toplayıcı topluluklar tarafından hayvanların evcilleştirildiği ancak insanların tarıma ve yerleşik düzene geçişlerinden itibaren hayvanların evcilleştirilmesinde önemli gelişmeler kaydettikleri bilinmektedir.

Binek hayvanı olarak atın kullanılması, tarım ve hayvancılığın gelişmesi kadar önemlidir. İlk çağlardan itibaren at, ulaşım ve savaş, ilerleyen dönemlerde ise spor ve eğlence aracı olmuştur (Ünver 2003:1).

Türklerde atın M.Ö. 6.Yüzyılda evcilleştirildiği, Türk ulusu için kutsal ve saygın olduğu bilinmektedir. (Murathan vd. 2019:770). At, Türklerin dünya medeniyetlerine hediye ettiği, yüzyıllarca toplum hayatının vazgeçilmezi olan temel bir değer olmuştur (Çiftçi 2011:88). Dolayısıyla, Türklerin bu at sevgisi, atçılık ile ilgili eyer, kayış, üzengi parçaları, kırbaç, gem, koşum takımları ve tasma, mahmuzlar vb. gibi eşya ve aksesuarın gelişmesini de sağlamıştır.

Orta Asya'da göçebe yaşamı sürmüş olan Türkler, at yetiştirici özellikleriyle tanınmaktadır. Eski kaynaklarda Türklerin eski çağlarda at yetiştiriciliği yaptığını ve bunları farklı ülkelere satarak para kazandıkları bilinmektedir. (Esin 2002: 125). Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lügati't-Türk*'de "At Türk'ün kanadır" demektedir (Sümer 1983: 1). Batılı yazarlardan Sidonius'a göre, 'at, başka bir kavmi sadece sırtında taşır, fakat Hun kavmi at sırtında ikamet eder' (Németh 1962: 91). Avrupalılar Hunları 'ata yapışık kavimler' diye adlandırmışlardır (Ögel 1988: 80). Hatta Türklerin atlara olan sevgisi, at- insan ilişkisini ve insanın ata bağlılığını göstermesi bakımından defin törenlerinde kendini göstermektedir. Türklerde ölen kişiler atıyla birlikte gömülmüştür.

Deri dış faktörlerden etkilenen organik bir malzemedir. Bu nedenle bozulmadan kalan eski dönemlere ait deri eyerlere kurganlarda rastlanmaktadır. Ayrıca kazılardan elde edilen kabartma resim, heykel vb. materyaller bize eyerler hakkında bilgi vermektedir.

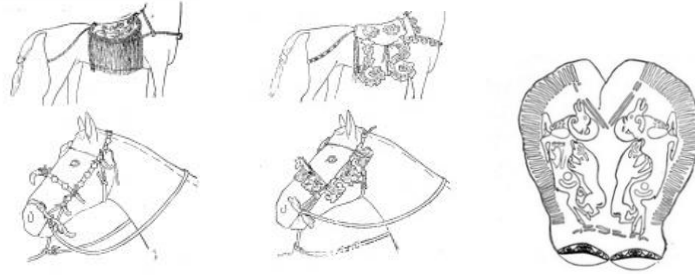
Bilinen en eski eyer benzeri gereçler, MÖ 700 civarında Asur süvarileri tarafından kullanılan göğüs kemerleri içeren bir kolan ve kemer ile birlikte saçaklı bezler veya pedlerdir (Russel 1981:18) En eski tasvirlerden itibaren eyerlerin statü sembolleri haline geldiği bilinmektedir. Bireyin zenginliğini ve statüsünü göstermek için eyerlere, özenli dikiş ve deri işçiliği, altın gibi değerli metaller, ahşap ve boynuz oymaları ve diğer süslemelerinde eklendiği bildirilmektedir (Rudenko 1970:129).

Türk kültür tarihinde eyerler Orta Asya'da başlamış, Selçuklular ile Anadolu'ya taşınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde değerli taşlar, altın sim ipliklerle işleme vb. gibi farklı süslemeler ve yapım standartları ortaya çıkmıştır. Ancak Sanayi Devriminin sonucunda, tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan ülkelerde, bir zamanların gözde meslekleri bugün azalmış durumdadır. Günümüzde, Türkiye'nin bütün şehir ve ilçelerinde, birkaç kişinin mesleklerini zar-zor yaşatmaya çalıştıkları görülmektedir.

Eyer, en basit tanımı ile hayvan sırtlığı, binek hayvanlarının sırtına konan, üstüne rahat oturulabilecek yer olarak ifade edilmektedir. "Eyer" kelimesi, eder sözcüğünden evrilmiştir (URL 1). Türk kültüründe önemli yeri olan eyerleri, halk edebiyatı içindeki atasözlerinden anlamaktayız. "*Ata eyer gerek, eyere er gerek*" *Başarıda aletin ve insanın önemini belirtmek için söylenmiştir. Bir işletmeyi önce donatır ve daha sonra iyi bir yöneticiye teslim ederseniz, istediğiniz verimliliği elde edersiniz. "Altın eyer vursan eşek at olmaz"* ise İnsanın değerinin malı ya da kıyafetinden dolayı artmadığı, insanı değerli kılan şeyin erdem, hoşgörü, sevecenlik gibi şeyler olduğu vurgulanmak istenmiştir. Bu çalışmada Türk kültüründe önemli bir yeri olduğu düşünülen eyerlerin geçmişten günümüze kadar olan tarihsel gelişimi incelenmiş ve eyerlerin Türk Kültüründeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur.

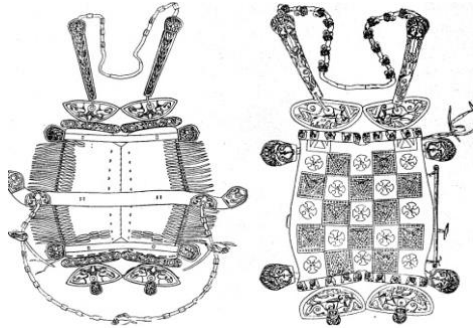
Türk Eyerlerinin Tarihi

Türlere ait bilinen en eski bulguların "Hun uygarlığına ait olan, Doğu Altay'da Pazırık'ta açılan bir mezar odasında bulunan eğer ve koşum takımı kalıntıları" olduğu belirtilmektedir (Sakaoğlu ve Akbayar 2002: 58-59). Altay'da yapılan kazılar sonucunda İskit dönemine ait kurganlarda insanla birlikte at, eyer ve at koşum takımları ile birlikte gömülmesi veya atın tek başına bir kurgana gömülmesi âdetine sıklıkla rastlanılmaktadır. (Toroman 2018:227).İskit dönemine ait kurganlarda bulunan atların genellikle eyerlenmiş olduğu gözlemlenmektedir (Rudenko 1961:24).

Resim 1: Pazırık kurganından çıkarılan koşum takımları ve eyer biçimleri ve hayvan mücadelesi ile süslü bir eyer deriden kesilerek yapılmış figürler tekrar kesilerek yapılandırılmıştır (Diyarbakirli 1972: 57-58).

Pazırık kurganlarından çıkarılan İskit dönemine ait ilk sistemli eyerler, ince işçilik ve süslemeleri ile dikkat çekicidir. Eyerler fasulye biçiminde ve içleri geyik kılırları ya da otlarla doldurulmuş deri yastıklarla ile üzerine eyer iskeleti ve kaşları yerleştirilmiştir. Yastıkların altında büyük bir keçe örtü bulunur. Deri eyer kayışları yastıklara sabitlenmiştir (Rudenko 1955:125)

Resim 2: Beşinci Pazırık Kurganından eyer ve Birinci Pazırık Kurganından süslü bir eyer (Diyarbakirli 1972:63)

“Üçüncü Pazırık kurganında bulunan İskit dönemi eyerleri, daha az bozulmuştur. Bu eyerlerde çok az ahşap kullanılmış olması daha çok deri ve keçe ile yapılmasından dolayı yumuşak tipli eyerler olarak adlandırılmıştır. Eyer kaşı yükseklikleri ise yine ahşap iskelet yerine kalın kumaş, keçe vb. kumaşlarla dolgunlaştırılmıştır. Eyerler atın üzerine 4 farklı kemerle tutturulmaktaydı. Bunlar; atın karnının altından dolaşan kalın kemer, bu kemeri eyere sabitleyen kemerler, eyeri ön tarafa sabitleyen atın göğsünden dolaşan kemer ve eyeri arkaya sabitleyen atın kuyruk altından dolaşan kemerlerdi. Üçüncü Pazırık kurganında 10 tane eyere ait parçalar yer almaktaydı. Eyerlerin tamamı da oyma yöntemiyle veya çeşitli aplikelerle süslenmişti, bazılarında altın folyolarla yapılan süslemeler de mevcuttu. Ayrıca eyere takılan kemerlerin üzerlerine de çeşitli figürler asılmıştı” (Stepanova 2012:446).

Hun eyerleri İskit eyerlerinden daha fazla gelişmiş, kullanılan malzeme ve yapım tekniği açısından farklı olan eyerlerdir. Bunlar iskeleti ahşaptan yapılan sert eyerlerdir (Toroman 2018:278).

Yaloman-II mezarlığında bulunan hun eyerleri; ağaçtan yapılan iskelet ile üzerlerine açılan deliklerden geçirilen deri kayışlar ile sabitlenmiş ve ata zarar vermemek amacı ile iskelet altına konan keçeden oluşmaktaydı. (Tişkin 2016: 69).

Hun döneminde binicilerin demir zırh kullanması ve atın yükünün ağırlaşması sebebi ile ahşaptan yapılan sert eyerler daha önem kazanmıştır (Azbelev 2010:76).

Göktürk dönemi eyerleri de Hun döneminde eyerleri gibi sert tipte olan iskeleti ağaçtan yapılan eyerlerdir. Yine Zırhlı süvarinin ata binmede ve atın yükü rahat taşınması için tek parça ahşaptan yapılmıştır (Toroman 2018:278).

Göktürk kurganları Colin III mezarlığındaki 2 numaralı kurganda rastlana eyerin eğer kaşları çok yüksektir. Ahşap iskelet ve eyer kaşları deri kemerler ile birbirine tutturulmuştur. Ayrıca üzengi askısı içinde bir büyük deri kayış eyere sabitlenmiştir (Kuberev 2005:125).

Ayrıca Türk eyerlerine ait Doğu Altaylardaki Kudriga gömüsünde yapılan kazılardan çıkarılan VII ve VII. yüzyıl yani Göktürk kağanlığından kalan bir eyer çeşidinin XI. Yüzyılda göçebe Türk boylarında kullanıldığı gözlenmiştir (Esin 1995:70).

Türk eyeri binicinin rahat oturması ve sağlam olması için enli oturma yeri ve eyerin ön ve arkasında binenin öne ve arkaya kaymaması için uzun ön ve arka kaşıyla karakteristik bir şekle sahiptir (Koşay 1966:33). Eyerler hafif yapılmıştır. Ata ve biniciye rahat kullanma ve denge sağlama olanağı verir (Sümer 1983: 4).

Günümüzdeki eyer tiplerinde Avrupa eyerinde eyer kaşı yüksekliği bulunmaz. At binme ve yarışlarda kullanılır. Ancak Amerikan tipi eyerler daha geniş ve ön kısmı yüksektir; bu eyerlerin oturma yerleri daha derin, arka kaşları yüksektir ve ön kaşları üzerinde bir boynuz bulunur. Eski eyerlerde Türklerin bu türe yakın eyerler kullandığı görülmektedir (Beatie 1981:33).

Türk eyerlerinin spor ve yarışlara uygun birçok işlevi ve avantajı vardır. (Sümer 1983:5)

Osmanlı imparatorluğu döneminde yapılan Türk eyerleri altın veya gümüşten yapılmış ve sim sırma işlemeli ve değerli taşlarla süslenmiştir. Bu eyerler genelde hediye veriliyordu. Örnek vermek gerekirse, III. Ahmed'in dört oğlunun sünnetinin anısına yaptırdığı imparatorluk şenlik kitabı *Surnâme-i Vehbî* (1720) minyatürüdür. (Tekiner ve Keleştemur 2015:323). Yine Süleymanname'nin içerisindeki bir av sahnesinden Kanuni Sultan Süleyman Minyatüründe at ve eyerle birlikte resmedilmiştir.

Resim 3: III. (soldaki)Ahmed'in oğlunun sünnetinin anısına yaptırdığı imparatorluk şenlik kitabı *Surnâme-i Vehbî* (1720) sadrazamın sultâna hediyelerini tasvir eden bir minyatür, (sağdaki)Topkapı Sarayı koleksiyonunda bulunan Süleymanname'nin içerisindeki Kanuni Sultan Süleyman bir av sahnesinde (URL2).

Eyerler statünün ve gücün sembolü olarak Osmanlı sanatı ve yaratıcılığının ne denli zengin olduğunun bir göstergesidir. (Sümer, 1983:4). Örneğin IV. Murad'ın cenâze törenini tasvir eden bir Osmanlı minyatüründe ters yerleştirilmiş eyerler görülebilir (Esin, 1965:65).

Resim 4: 19.yy.Türk Süvari eyeri, Nakış ve yıldız işlemlidir (URL 3) Osmanlı İmparatorluğu'nun II. Mahmut adına Rus İmparatoru I. Nicholas'a Birinci Mısır-Osmanlı Savaşı'nda (1831-1833) yardım ettiği için şükran olarak sunulmuştur (URL 4). 17.yy. Osmanlı eyeri (URL 5).

Osmanlıda deri at aksesuarları saraciye üretiminde başta gelen ürünler arasındadır. Saray için hazırlanan at aksesuarları tasarım yönünden zengin bir süsleme ve işçilik içermektedir. Dönemin zevkine uygun motifler ile süslemeler ve yer yer kullanılan mücevherler bunları bir sanat eserine dönüştürmüştür.

Topkapı Sarayı Müzesinde raht hazinesi koleksiyonunda bulunan eyer ve koşum takımları, sırma işlemleri, değerli taşlarla ve altın ve gümüş süslemeleriyle göz kamaştırıcıdır. Eyerlerin kumaş kaplı yüzeylerinde dival işlemesiyle altın gümüş kabartma eyer kaşlarında Türk motifleri, Ayyıldız, yazı ve tuğraları işlenmiştir.

Koşum takımının en önemli parçası olan eyerler, ağaç malzeme üzerine sahtiyan döşenerek yapılmıştır. Hazineyedeki en önemli eyer örnekleri arasında farklı malzeme ve biçim özellikleri olan Mağribi ve Çerkez eyerlerinde arka kaşa yüksektir. Türk eyeri, yüksek ve ön kaşı sivri ördek kazık tipli kaşlara sahiptir ve daha hafiftir (Gargı 2000:70).

Çerkez eyerleri, binenin rahatlığı ve dengesi, atın rahatlığı, eyerin dayanıklılığı için tasarlanmıştır. Eyer iskeleti diğerlerine oranla daha kısadır ama eyerin atın omuz hareketlerini kısıtlamasını engellemek için uzun ve esnek bir deri semer yastığının üzerinde uzanır. Eyerin en büyük sırrı kare şeklindeki yumuşak deriden yapılmış dağ keçisi kılılarıyla doldurulmuş olan yastıktır ve genelde geleneksel göğüs kayışı ve sağrılarla beraber kullanılır ve gemler gerçek deriden çok az dikiş kullanılarak yapılmışlardır (Krawczyk 2009:1).

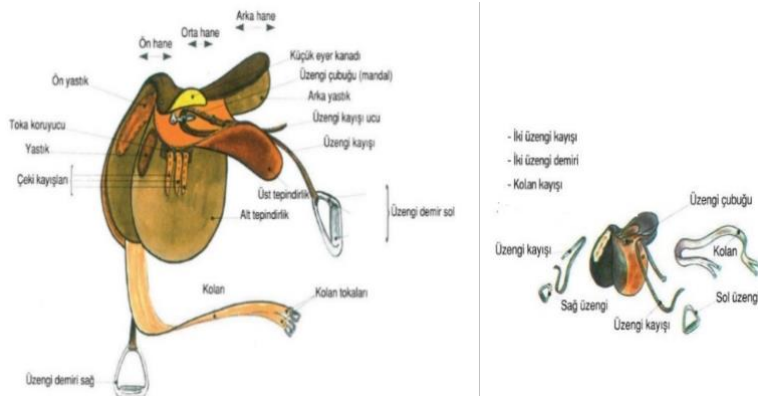
Resim 5: Türk İslam Eserleri Müzesinde bulunan 19.yüzyıla ait Çerkez eyeri

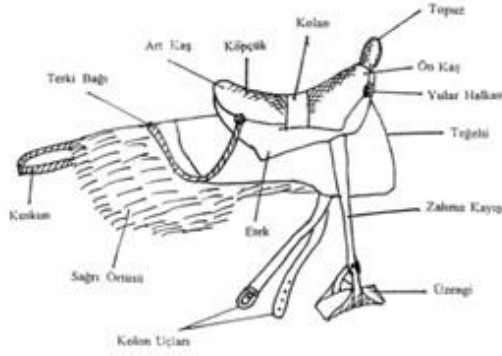
Resim 6: a. 17. yüzyıla ait Sultan IV. Mehmet Han'ın saray atölyesi işçiliğinin bir eseri olan Türk eyeri. b. Moskova, Kremlin Müzesi'nde bulunan 17.yy Osmanlı'sına ait altın ve gümüş işlemeli eyer. c. Üzerinde Türk Şifa Dügümü olan 17.yy Türk Osmanlı eyeri (URL6).

Eyerin tanımı ve bölümleri

Eyer (Eğer): Edher: eğer, hayvan sırtlığı, “eder” sözcüğünden, “edher” “eüger” şeklinde değişmiştir. Eğer, eğmek fiilinden “İğer”. Binmek için atın üzerine konulan şey (Sami, 1998:289). Binek hayvanlarının sırtına konan, üstüne rahat oturulabilecek deriden yapılmış oturulacak yerdir ve çeşitleri: Çerkez, kırım-tatar, Osmanlı Takımı: dizgin, üzengi, başlık, kuskun, eğer kayışı, göğüs kayışı, eğer kaşı (ön arka çıkıntıra) (Koyunlu, 1986:29).

Resim 7: Eyerin bölümleri (URL 7).

Resim 8: Osmanlı cirir eyeri (Karcıoğlu 2017:178)

Türklerin kullandığı eğer, diğer ülkelerde kullanılan eyerlerden ayırt edebilmek için Osmanlı eğeri adı ile anılmıştır. Avrupalılar buna Türk eğeri demişlerdir (sella Turcia=la seleTurc) Eyerin bölümleri aşağıda açıklanmıştır.

Kaltak: Eyerin ahşap kısmını oluşturur. Yan tahtalar (kaburga) ile kaşlar, sağlam ve dayanıklı ağaçlardan yapılıyor. Fakat bunlar için söğüt, kavak, dut. vb. ağaçların kullanıldığı da bildiriliyor. İncelenen kaltaklardaki yan tahtaların boyları genellikle 38-39 cm. enleri 10cm ve kalınlıkları da 1.5-2 cm.dir. Yan tahtalar arasındaki mesfeninde 17 cm. olduğu görülmektedir. Yan tahtaların uçları dışarı doğru kıvrımlıdır. Yan tahtalar ince ham deri ile sarılıp, dikilir (atlama dikişi) ve aralarındaki boşluk alttan yine ham deri ile kapatılır. Ön ve arka kaşlar ile ön kaşın ortasındaki topuz yine ince ham deri ile sarılıp, dikilir ve her iki kaş, geçirme suretiyle yan tahtalar ile birleştirilir. Tutkalla yapıştırarak ve ya çakılarak ya da her ikisi ile yapılarak sıkıca tutturulur. Her bir kaş iki ağaç parçasından meydana gelir. Bununla beraber kaş tek bir ağaç parçasından da yapılabilir. Türk eyerlerinde ön ve arka kaş arası 5-7 cm. lik bir yükseklik farkı olduğu görülür.

Resim 9: Kaltak çeşitleri URL 8-9

Örtü: Eyerin altına konan keçe ya da posttan yapılan örtüdür. Eskiden kadifeden, çuhadan yapılmış örtülerde kullanılırdı. Örtü sahtiyanın yıpranmasını önler ve eyeri süsler

Resim 11: Pazırık kurganından eyer örtüleri (URL10)

Etek (Depingi): Ahşap olan bölümün iki yanına yerleştirilir. Bunlar; içlerine ince keçe döşenmiş üst yüzleri işlemeli ve yumuşak meşin parçalarıdır. Kenarları fitilidir. Eni 14, boyu 28 ve kalınlıkları 7mmdir. Etekler darlaşıp

3-4 cm. eninde bir şerit teşkil ederek kaşların kenarlarında kuşatır. Etekler, bacakların kolon ve zahma kayışlarına dolanarak rahatsız olmasını önler ve eğer ide süsler. Eteğe depingi de denmektedir.

Kolan: Eğeri ata bağlayan uzun, enli ve kalınca kayışın adıdır. Eskiden iyice örülmüş, dokunmuş sağlam ve aynı enlilikte ip kolanlarında kullanıldığı görülmüştür. Kolan eteklerin kolana bitişik yerinden açılış yaklaşık 10 cm.den iki yarıktan uçları sağ tarafta kalmak üzere çift olarak geçirilir. Bunların uçlarında halkalar vardır. Kolanın sol tarafındaki kapalı kısmında da bir halka bulunur. Bu halkaya kayış takılır. Bu kayışa kayasa kayışı denir. Bu kayış kolanın uçlarındaki halkalardan geçirilerek kolana sıkıca bağlanır böylece atın kolanı takılmış veya geçirilmiş olur. Buna aşırma kolan denir.

Göğüslük (Kömüldürük): Eğerin ön kayışıdır. Ön kaşlara takılan iki kayış atın omuzları üzerinden geçirilerek göğüste birbirine rap edilir. Burada bazen bir levhacık bulunur üzerinde maşallah yazar. Göğüslük gümüşten ise levhada gümüşten olur. Takriben 50cm. uzunluğunda başka bir kayış bu kısmı kolana bağlar. Bu kayışların enleri 3.5cm. kalınlıkları 4mm.dir. Göğüslüklerin uzunlukları genellikle 58cm.dr.Göğüslük yokuşlarda eğerin sağrıya doğru kaymasını önler. Eskiden çok kullanılırdı. Saraçların çoğu şu anda pek kullanmıyor.

Terki bağları: Bunlar her birinin boyu 75 cm. olan örme iki iptir. Bu ipler kaltaktaki iki halkaya bağlanmışlardır. Bağların renkleri çeşitlidir. Bazen siyah beyaz, bazen beyaz kırmızı bazende başka renklerde olur uçlarındada püskül bulunur. Terki bağları sadece yem torbasının terkiye bağlanmasında kullanılmaz aynı zamanda heybenin ard kaşına ardılmış kısmına heybe bağlanmasında sağlanır. Bazı eyerlerde teki bağları kayıştan olur.

Sağrı örtüsü: filik keçesinde denir. Tiftiğin en iyicinsinden yapılıdır. Keçenin üzerindeki tüyle ryumuşak,uzun ve parlaktır. Kırmızı renge boyanır mor olanıda vardır. Boyu 35cm. eni 80cm. dr.

Kuskun: atın kuyruğu altından geçirilip eyere bağlanan kayış. Eğerin yürüyüş esnasında ve nişlerde meyillerde kaymasını önlemek için hayvanın kuyruk dibibni altına (kuskun yeri) takılan nesnenin adıdır. Düz ve eklemli olmak üzere 2 tür kuskun vardır. 2 kayışın birer ucu iğneli tokaları ile ard arda kaşa takılır. Kayışlar bitiştirildikten sonra uçları kuskun tasmaına dikilir. Kusun tasmaı ile içi keçe dışı deri çevresi kangaldır.

Teğelti: Kaltağın altına konan üstü deri kaplı geniş bir keçedir. At, eşek gibi binek hayvanlarının eyerinin, semerinin altına konulan kaba keçe.

Terlik (ter keçesi; belleme): Teğeltiden önce hayvanın sırtına konulan dikdörtgen beyaz bir keçedir.

Üzengi: Eyerin iki yanından atın karnı hizasına doğru sarkan ve hayvana binildiğinde ayakların basmasına yarayan, altı düz demir halka. (Sümer 1983: 34-45).

Eyer Çeşitleri

Pek çok çeşitleri olan eyerlerin yarış, spor vb. gibi kullanım amacına göre değiştiği bilinmektedir. Günümüzde dünyada üç tip eyer yaygın halde kullanılmaktadır.

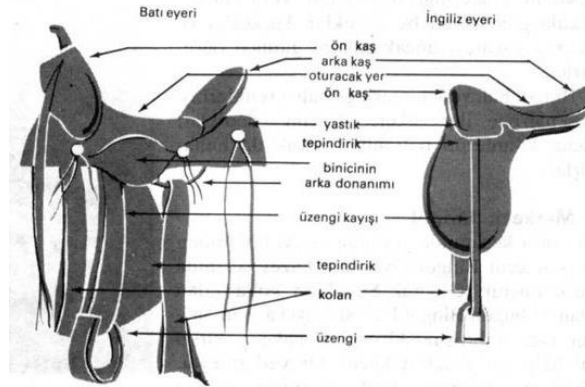
İngiliz tipi eyerler: Kullanımı ve yapımı en pratik olan eyer çeşididir. Her türlü ihtiyaç için rahatlıkla tasarlanıp üretimi yapılabilir. Örneğin av için üretilenlere (hunting) eyerler, atçılık gösterisi için (dressage) eyeri, engel atlama (jumping) eyeri, yarışlar için ise (race) eyerleri v.s. gibi çeşitleri bulunmaktadır. İngiliz eyerleri tek kolanlı atın göbük altından geçirilerek koşulmaktadır. İngiliz eyerleri, tüm dünyada kullanılmaktadır. İngiliz selesinin en önemli ayırt edici özelliği, daha düz görünümü, boynuz olmaması ve panellerin kendinden dolgu tasarımdır: Koltuğun alt tarafına takılan ve yün, köpük veya hava ile doldurulmuş bir çift ped. Bununla birlikte, kanatların uzunluğu ve açısı, koltuğun derinliği ve yüksekliği, belirli bir selenin amaçlandığı kullanımda rol oynar. Eyerin altında yatan "ağaç" genellikle eyer kalitesinin belirleyici özelliklerinden biridir.

Amerikan tipi eyerler: Amerikan eyerlerine western vahşi batı eyerleri olarak da bilinmektedir. Sıkça Amerikan kovboy filmlerinde atlar üzerinde koşulmuş şekilde kullanılmaktadır. Atların süratli ve ani hareketlerde bulunduğu zamanlarda güvenli bir şekilde tasarlanmış olup, atın karnı bölgesinden çift kayış geçecek şekilde emniyetli olarak üretilmektedir. Özellikle batıda sığır çiftliklerinde çalışan atlarda kullanılan eyerlerdir. Bunlar, film izleyicilerinin, rodeo hayranlarının ve misafir çiftliklerinde patika gezintilerine çıkanların aşına olduğu "kovboy" eyerleridir. Bu eyer, engebeli arazide seyahat ederken bir at üzerinde uzun saatler geçirirken biniciye güvenlik ve konfor sağlamak için tasarlanmıştır. Batı eyerinin tasarımı, Meksika ve Güneybatı Amerika'nın erken at eğitmenleri ve sığır bakıcıları olan Meksikalı *vaqueros*'un eyerlerinden türemiştir

Avustralya tipi eyer: Eyerleri daha ağır buna karşılık daha dayanıklı, ata daha iyi tutunan üç kayışlı sisteminden oluşmaktadır. Kayışın biri eyer üstünden dolaşarak bağlanıyor. Poly denilen diz yastıklı daha çukur, dengeli, dizleri sıkımadan binilebilmektedir. Avustralya tipi modellerde genellikle atın karnı bölgesinden bağlanan ve eyerin üzerinden geçen bir kayış bulunmaktadır.

Resim 12: (Soldan sağa doğru) İngiliz, Amerikan ve Avusturya eyerleri (URL 11)

Resim 13: Batı At donatımı (URL 12)

Osmanlıda yapılan eyerlerin etkileri, teknikleri, süslemeleri ve özelliklerine yönelik Anadolu'da çok az sayıda eyer yapan ustaların kulaktan duyma sözlerle ve gördükleri eyer çeşitlerinden öğrendikleri süsleme ve teknikleri yapmaya çalışan ustalar olduğu bilinmektedir. Anadolu'da özellikle Şanlıurfa, Gaziantep yörelerinde yapılan süslü kumaşlarla ve biraz daha büyük geniş yapılan eyerlere "meleke" veya "maraka" adı verilmektedir. Halı şal eyer veya halı eyer adıyla bilinenlerde bulunmaktadır. Bugünkü yapılan eyerlerde süslemeler ve kumaşlar ekonomik durumlarda göz önüne alındığında yünden yapılan kumaşlar ve kalın dokumalara da halı kumaş denilmektedir. Süslemeler ise genellikle plastik boncuklar ve yıldızlı boyalarla damga basarak yapılmaktadır. Günümüzde Anadolu'nun birçok yerinde İngiliz tipi eyerler yaygın hale gelmiştir. Bunun nedeni ise Osmanlıların bir dönemde İngilizlerle yakın ticari ilişkileri, özellikle askeri alandaki yakın ilişkisinin etkisi olduğu düşünülmektedir. Tarihe geçmiş olan Osmanlı eyerleri, İngilizlerin seri üretimine yenik düşme ordunun çok sayıda eyer ihtiyacını temin etmiş olması nedeniyle Anadolu'da İngiliz eyeri yayılmasına sebep olmuştur. Zamanla Osmanlı eyer ustaları ve teknikleri azalmış, kaybolmaya yüz tutmuştur. Böylece geleneksel Türk eyerleri maalesef çok az sayıda kalmış iyi muhafaza edilenlerde müzelerde sergilenmektedir.

Eyer yapımı

Eyer yapımı için sağlam bir iskelet gerekir buda sağlam bir ağaçtan yapılır. Özenle seçilmiş bir ağaçtan eğilerek iskeleti yapılır. Eyerin iskeleti üç parçadan oluşur. Ön kaş, arka kaş ve binek kısmı dediğimiz insanların oturabileceği oturma kısmı. Eyerin alt bölümünde iki tane yanak bulunur. Bunlara da yastık denir. Yastıklar at ile eyer arasında *süspansiyon* görevi görür. Yatak kısmı dediğimiz alt kısımdaki ağaç oymacılığı işi çok önemlidir. Eğer bu kısım ata uymaz ise bel ağrısına kadar gider. Bu nedenle eğer yatağı çok önemlidir. Tipolojisi aynı ancak kullanıldığı yere göre değişiyor. Osmanlı eyerlerinde ön ve arka kaşı yüksektir. At sporlarına uygundur.

Öncelikle kalıp çıkarılır. Daha sonra ahşap ile yatak ile eyer arasında kalan bölüme keçe kaplaması yapılır. Oturma kısmına yine bir kat keçe deri ile kaplama yapılıyor. Kalıp çıkarma işlemi bitince keçeler yapıştırılıyor. Saraç artık süslemeler ile eyeri dikme aşamasına geçiyor. Deriler üzerine ustanın tasarımına bağlı olarak oyma, baskı, kakma vb. gibi yüzey süsleme teknikleri uygulanır (KK.1).

Resim 13: Osmanlı eyerinin yapım aşamaları(URL13).

Sonuç

Atın ehlileştirilmesi, dünya üzerindeki toplumların birbirlerini tanımalarına ve kültür alışverişlerinin artmasına sebep olmuştur. Kuşkusuz bunda, 'at'ı uygarlık tarihine hediye eden Türklerin payı ve önemi büyüktür.

Yüzyıllar önce insanoğlu hayvan derileri kullanmayı öğrendiği andan itibaren saraçlık mesleğinin de temellerinin de atıldığı varsayılmaktadır. Bu mesleği Türkler dünyanın değişik yerlerinde yaşatmış, M.Ö. başlarına kadar uzanan eyer üretimi Orta Asya Türk toplumlarında en parlak dönemini yaşadığı bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul'daki eyerlerin aynı yerde toplandığı ve buranın Saraçhane olarak adlandırıldığı, Osmanlı ve Osmanlı döneminde saraçlığın babadan oğula veya ustadan çırağa aktarılan bilgilerle sürdürüldüğü bildirilmektedir. Eyer üretimi teknoloji karşısında kaybolmaya başlaması ile birlikte saraç ustalarının da işleri kaybolmuştur. Tarlaların çift sürümlerinde at ve karasaban ile yapılırken, günümüzde traktörlerin bu işleri üstlenmesi saraçlığı olumsuz etkilemiştir. Yani diğer el sanatları gibi saraçlıkta teknoloji karşısında payına düşeni alarak olumsuz etkilenmiştir. Bu durumda olan saraçlar kimisi zamanla mesleği bırakmış, kimisi saraçlığı deri çanta cüzdan kemer vs. alanlara çevirmişlerdir.

Yine de olumsuz şartlara ve gelişen teknolojiye rağmen sayıları azda olsa eyer üretimini devam ettirmeye çalışan ustalarımız bulunmaktadır. Yüzyıllardan beri süregelen eyer yapımı devamı için insan gücü şart olduğundan, genç ustaların yetişmesi adına teşvik edilmesi gerekmektedir.

Kaynak Kişiler

KK.1: Murat Boncuk, Eyer yapımı, Murat Boncuk ile atölye 2. bölüm, TRT 2, 12.04.2022.

Kaynaklar

Azbelev, P.P. "K İstorii Sedelnogo Dekora (Eyer Dekorunun Tarihi Üzerine)", *Drevnosti Sibiri İ Tsentralnoy Azii (Sibiry ve Orta Asya Eski Eserleri 3(15) :2010.*

Beatie, Russel H. *Saddles*. ABD: University of Oklahoma Press, 1981.

Çiftçi Selcen . "Uşak'ta Atlı Cirit Sportu ve Cirit Kültürü" *Millî Folklor Dergisi*, 89 (Bahar 2011): 87-99.

Diyarbakırlı, Nejat. *Hun Sanatı*. İstanbul: Mili Eğitim Basımevi, 1972.

Esin Emel. *Türk Sanatında At*. Çeviren: Banu Bektaş, İbrahim Özçelik. Türkler Ansiklopedisi Cilt IV. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Gargı, Zeynep. *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Deri Sanatı ve Aksesuarları Üzerine Bir Kimlik Araştırması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2000.

Karçioğlu Uğur. "Türk Kültüründe Atın Önemi ve Ata Sporlarımızdan Atlı Cirit Oyunu." *Anasay Dergisi*, 2 2017:167-198.

Koşay, H. Zübeyir. "Maddi Halk Kültürü Araştırmaları: Binicilik, Nakil Araçları ve Müzesi." *Türk Etnografya Dergisi 9 1966: 33-46.*

- Koyunlu, Apaslan. "Kaybolan El Sanatlarından Deri ve Dericilik". *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* (34-35);1986: 26-31.
- Krawczyk, Pawel."Çerkes Eyerinin Sırları" 2009. 12.04.2022. "<https://arsiv.jinepsgazetesi.com/>"
- Kubarev, V. Gleb. *Altay Eski Türklerinin Kültürü* (Anıt Malzemelerine Göre), Rusya, Novosibirsk:2005.
- Murathan, Fatih ve diğer. "Osmanlıda Binicilik". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 31(Mart 2019):770-807.
- Nemeth, Gyula. *Attila ve Hunları*. Çeviren: Şerif Başstav. Ankara: A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1962.
- Ögel, Bahaeddin. *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi* (Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981.
- Rudenko, I. Sergeï, *Altay ve Batı Asya Sanatı*. Moskova:1961.
- Rudenko, I. Sergeï, *Sibirya'nın Donmuş Mezarları: Demir Çağı Atlılarının Pazırık Mezarları*. ABD: University of California Press, 1970.
- Sakaoğlu, Necdet ve Nuri Akbayar. *Derinin Anadolu'da Bin Yıllık Öyküsü*. İstanbul: Orjin Grup Yayınları, 2002.
- Sami, Şemseddin. *Kamusu Türk-i*. İstanbul: Alfa Yayınları,1998.
- Stepanova V. Elena. *Üçüncü Pazırık Kurganından Eyerler. : Bozkır Avrasya Kültürleri ve Eski Uygarlıklarla Etkileşimleri*. Rusya, San Petersburg: 2012.
- Sümer, Faruk. *Türklerde Atçılık ve Binicilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1983.

SADDLES IN TURKISH CULTURE

Melda ÖZDEMİR

ABSTRACT

As commonly known, leather work has an important place in handicrafts in Turkish culture. We see this in the leather handicrafts in Anatolia that have reached the highest artistic value from the simplest craftsmanship. One of these works, which has survived from prehistory and is still tried to be continued in various regions of Anatolia, is saddle production. Today, rich and ostentatious examples of Turkish saddles are exhibited in museums at home and abroad. While people use horses as both mounts and load carriers in daily life, they have also been used as war vehicles throughout history. In the historical process, while horses were tamed by people, first they were stamped, then belts and bridles were used, a saddle was placed on the tamed horse and thus, the horse was put to the service of humanity. In the steppes of Central Asia, horses were domesticated by the Turks and gained an identity in history. A nation that dominated the horse has sought ways to use it comfortably. It is known that learning traditional handicrafts is mostly done as a family profession. Saddle making is one of these professions. While

people learn their professions from their masters, they also add other features to their art over time. Thus, the characteristic and originality of art emerges here. Saddle-making, which has developed within the framework of craft from the past to the present, is an important art that carries the rich heritage of Turkish society to the present. The geographical location of the Turks at the intersection of different geographies has enabled them to interact with many societies in the field of horse harness and saddle making. Turks, as a warrior society, have increased the importance of horse harnesses and military saddlery materials, thanks to the importance of horsemanship and militancy. In this study, the historical development of Turkish saddles from past to present has been examined and the place and importance of saddles in Turkish Culture has been emphasized.

Keywords: Turkish culture, leatherworking, saddlery, horse harnesses, saddle.